

בְּפֶרֶס לְסַפְרִים

לא משורר חצר

מרדכי נאור, *הטור השמיני – מסע היסטורי בעקבות הטורים האקטואליים של נתן אלתרמן*, הוצאת הקיבוץ המאוחד והמכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש אנדריאה וצ'רלס ברונפמן, אוניברסיטת תל-אביב, 2006, 360 עמ'

למעלה מאלף "טורי" שיר עיתונאיים פרסם נתן אלתרמן בעתונים **דבר** והארץ בשנים 1934-1967. ספרו של ד"ר מרדכי נאור 'הטור השמיני' נדרש אל כ-250 מהם, ועורך מסע היסטורי אל האירועים וחומרי המציאות שעמדו ביסוד כתיבתם. בכך מבקש נאור לשחזר את חשיבותם של הטורים ושל האכסניות שבהן פורסמו, כמי שהיו מלוויה ומבטאיה של ההיסטוריה וכמי שהשפיעו על מהלכיה.

בסגנון שווה לכל נפש, רהוט וקולח, ממפה נאור את תחומי העניין והנושאים שבהם עסקו הטורים הנבדקים. מיפוי זה נפרש על פני שלושה עשר פרקי הספר, המלווים בפרקי פתיחה וסיום חשובים לכשעצמם. ואלו הנושאים לפי סדר הופעתם בספר: תל-אביב, מלחמת העולם השנייה, ההתנדבות לצבא הבריטי, שואת יהודי אירופה, ההעפלה, המאבק בשלטון הבריטי, מלחמת העצמאות, מקורותיו של "מגש הכסף", שירי אישים שונים, העתונות והתקשורת, שאלת המגוייסות של שיריו, האוכלוסיה הערבית, קליטה ועלייה.

מבנה הפרקים זהה והגיגונם הפנימי כרונולוגי. כל אחד מהם סוקר את התייחסויות השיריות של אלתרמן אל אחד מן הנושאים שתוארו לעיל, החל ב"סקיצות תל-אביביות" שראו אור **בדבר**, דרך שירי "רגעים" שראו אור **בהארץ**, וכלה בשירי "הטור השביעי" שראו אף הם אור **בדבר**. בחירה מבנית זו חשובה וראויה לשבח על רקע הקושי הא-פרירי לשלוט ולהתמצא בנבכיו ובהגיון התפתחותו של גוש שירה עצום ממדים זה (וראו התייחסותו של נאור לכך בעמ' 22-25, 334). "חתכי הרוחב" שמבצע נאור מציעים התבוננות ומעקב אחר נרטיבים מובחנים בתוך המסה השירית הגדולה הזו, אך הם אינם נוטלים מן הקורא את השליטה וההתמצאות בסיפור הבסיסי של התפתחותה הכרונולוגית.

מכאן שחשיבותו של הספר נובעת, בראש ובראשונה, מן המיון הנושאי של טורי השיר הנסקרים. מיון זה מאפשר לקורא להתחקות אחר העדפותיו האקטואליסטיות של אלתרמן: אל אילו נושאים הוא שב ונדרש בעקביות ובמה הוא חזר והפך שוב ושוב, האם עמדותיו

השתנו ברבות השנים או שמא ההפך הוא הנכון – אלתרמן חזר ודבק בעמדות עקרוניות שלא סטה מהן? בידי המתעניינים בסוגיות הללו נותן כעת נאור חומר עזר משוכלל למדי, המאפשר לבדוק באופן מובחן בכל פרק ופרק בנפרד. בו בזמן מעודד המיון הנושאי חיפוש אחר תשובה עקרונית וכוללת, שתחשוף ותגדיר את דפוס המעורבות וההתייחסות של אלתרמן אל כלל הנושאים הנדונים.

חשיבות נוספת, מרכזית לא פחות, נודעת לכך שנאור מעמיד לרשות קוראי ימינו מידע היסטורי, שבחשיבותו להבנת השירים קשה להפריז. בעניין זה תרומתו של הספר כפולה: הוא מאתר ומתאר את חומרי התשתית והאירועים השונים שעמדו ביסוד כתיבת הטורים. פעולת ה**איתור** מחדשת לעתים חידושים ממשיים, כמו בעניין המוטו לשיר הידוע "מגש הכסף", שיוחס לחיים וייצמן אך מקורותיו לא נודעו עד כה (עמ' 206-213). יש לציין לחיוב גם את ממדיו המחושבים של **תיאור** האירועים, המעיד על רגישותו של המחבר לאופיו המעורב של קהל קוראיו, שאין ערובה לבקיאותו בפרטי ההיסטוריה המתוארים. נאור מתארם בפירוט מבלי שהמידע הנמסר יאפיל על מרכזיותם של השירים הנדונים.

כמעט למותר לציין ממה נמנע נאור בספר זה: מדיון פרשני בעל אופי ספרותי – תיאורי או תיאורטי – כזה שעסקו בו חוקרי ספרות אחרים שנדרשו אל שירתו האקטואלית של אלתרמן, להם הוא מודה בפתח ספרו ובסיומו: פרופ' דן מירון, ד"ר אילנה קדמי, פרופ' עוזי שביט, פרופ' זיוה שמיר ואחרים.

שאלת היחס שבין הספרות לבין ההיסטוריה אשר בהקשרה היא נוצרת היא שאלה מורכבת וכבדת משקל. האם הספרות מושפעת באופן חד-צדדי מן המציאות אשר בהקשרה נוצרה, או שמא היא עצמה מהווה שדה כוח הפועל במציאות ומפעיל אותה? ואולי ההיסטוריה אינה נגישה לנו אלא כסיפור עצמאי, שיציקתו בתבניות ספרותיות מערטלת ומדגישה תחבולות סמויות המתקיימות בו מטבעו? התחקותו של נאור אחר טוריו של אלתרמן מלמדת על תפיסה משולבת של מערכת היחסים בין שתי הדיסציפלינות. מחד גיסא נדרש נאור אל שיקופה הישיר של המציאות ההיסטורית בטורי השיר האקטואליים של אלתרמן. מאידך גיסא הוא מתעניין בהשפעתם המהדהדת על מציאות זו. התעניינות זו ניכרת במיוחד באותם פרקים שבהם מתמודד נאור עם הקביעה הרווחת לפיה היה אלתרמן "משורר חצר" מגויס (עמ' 275-298). נאור מתנגד לטענה זו ומלמד כי אלתרמן עצמו

הפוליטי³. מן הבחינה הזו מתאר פוגל אותו תהליך שיווקי, שבו קבע את האסטרטגיה של קמפיין אולמרט נגד טדי קולק ב-1993 לקמפיינים מסחריים כמו זה של "בזק" ו"אלדן". השיטה: סקרים וקבוצות מיקוד שבעקבותיהם נבחרים המסרים וסלוגן מנצח, בעל אופי רגשי בדרך כלל: "אוהבים אותך טדי ומצביעים אולמרט" – בבחירות לעיריית ים, ו"אלדן, נותנים את הנשמה" – לחברה להשכרת רכב. כדי להדגים עד כמה השיווק הפוליטי והשיווק המסחרי דומים, הוא מרקיד זוגות של פוליטיקאים יריבים בקמפיין של "בזק" תחת הסיסמה הדרימ שמעית: "מצד אחד לדבר, מצד שני להקשיב". יוסי שריד רוקד עם רובי ריבלין, עוזי ברעם עם שאול יהלום ודדי צוקר עם אבי רצון. כמו שהשופט אהרון ברק קבע שהכול שפיט, קובע פוגל שהכול מקיר.

לתלמידי התקשורת שירצו לאמץ את תורתו של פוגל כתפישת עולם מקצועית, מצורפת בזה אזהרה: בעולם וגם בישראל הולך ותם עידן הפרסומאים המשלבים בעבודתם שיווק פוליטי ומסחרי כאחד. חוקרי תקשורת בארה"ב כותבים על שלוש תקופות בניהול הבחירות. הראשונה, זו של המאה ה-19 ששמה דגש על הארגון. השנייה, זו של המאה ה-20 ששמה דגש על הפרסום והשלישית, זו של סוף המאה ה-20 ששמה דגש על השיווק האישי של הפוליטיקאים. את מקומם של הפרסומאים שהתמחו בימי בחירות בלבד, החליפו יועצים המלווים את הפוליטיקאים בכל ימות השנה. את הקמפיין החזר פעמי, אחת ל-4 שנים או פחות, מחליף ה"קמפיין הפרמננטי" המתנהל בכל ימות השנה.

היועצים מתכננים אירועי מדיה, הופעות פוליטיקאים וספינים יומיומיים, הקובעים בעיניהם את תדמיתו של הפוליטיקאי לקראת הבחירות. פוגל שייך משום כך לזן הולך ונכחד של פרסומאים אשר עדיין מאמינים שסוד ההצלחה של פוליטיקאים הוא בקמפיין חד פעמי עם סיסמה מנצחת. פוגל כבר אינו מנהל קמפיינים מזה מספר שנים וכך גם פרסומאים אחרים ששלטו על מערכות הבחירות בשנות ה-80 וה-90 כמו משה תאומים, אריה רוטנברג, אורן ז'ורבין, אבנר בראל ואחרים.

בבחירות 2006 היה הפרסומאי ראובן אדלר, מנהל הקמפיין של קדימה אחד המוהיקנים האחרונים, כאשר ביתר המפלגות ניהלו את הקמפיינים יועצים אסטרטגיים.

ספרו של דוד פוגל הוא מן הבחינה הזו ריקוויאם לתקופה שהולכת וחולפת מן ההיסטוריה הפוליטית-תקשורתית בישראל.

ברוך לשם

נשים ו"פמיניזציה" בעיתונות ההשכלה

טובה כהן, שמואל פינר, קול עלמה עברייה: *כתבי נשים משכילות במאה התשע-עשרה*, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 2006, 407 עמ'

אלה העוקבים היום בעניין מהול בסיפוק או בדאגה אחר ה"פמיניזציה" של מקצוע העיתונאות בישראל ימצאו, בודאי, עניין רב בקובץ

תפס את שירתו ככלי ביקורתי עצמאי, החותר לרלבנטיות ותוקף במציאות תוך שהוא מבקש להשפיע עליה ולתקנה. לא פחות חשובה היא העובדה כי היות והשירים מאפשרים – כפי שמלמדת כותרת המשנה של הספר – מסע היסטורי, הרי שהם אוצרים בתוכם כוח ויכולת לעצב באופן אקטיבי את ההיסטוריה המתועדת בהם.

ספרו של מרדכי נאור אינו מגלה לפנינו אתרמן שלא הכרנו. לחלופין, הוא פועל על מנת לחזק את תדמיתו המעורבת של אתרמן ולאשש את תכונותיו המוכרות: מחויבות בלתי מתפשרת לעמו, ארצו ומדינתו, ערנות חברתית, רגישות אנושית ודעתנות פסקנית – כל אלה במובן הפשוט והמידי. המפגש עם הדמות המצטיירת מבין דפי ספרו של נאור מעורר תחושות דו-ערכיות של הערכה והשתאות המהולות בעצב קל, על ימינו אלה שבהם הדמות המצטיירת על מי שהי שותפים בעבר לתהודה הגדולה שזכו לה טוריו האקטואליים של אתרמן: היוצר המעורב בעמו וקהל קוראיו.

עינת ברעם אשל

שלטון הפרסומאים והיועצים

דוד פוגל, *חרא של פרסום*, פוגל בע"מ, ת"א, 2006, 234 עמ'

בחירות 2001 ו-2003 עמדו בסימן ניצחונותיו של אריאל שרון והמהפך התדמיתי שעבר מדימוי הגנרל תאב המלחמות וזולל הערבים לתאבון, שנפסל ע"י וועדת כהן מלשמש שר ביטחון, בעקבות אירועי סברה ושתילה, למנהיג שקול ומתון שרץ תחת הסיסמה "שרון יביא שלום". השינוי הזה יוחס לפרסומאי ראובן אדלר וליועץ התקשורת אייל ארד, אשר גם שכנעו אותו להקים את "קדימה", ערב בחירות 2006. גם הפוליטיקאים וגם העיתונאים החלו להתייחס בכובד ראש למה שהם כינו "שלטון הפרסומאים והיועצים": עמי אילון, מועמד העבודה לכנסת התבטא בראיון: "ראובן אדלר אומר – אנחנו יצרנו מנהיג ואמרנו לו מתי לדבר ומתי לשתוק, מה לומר ומה לא לומר... לא יכול להיות שכך דמוקרטיה תתנהל"¹. העיתונאי עוזי בניזמן כתב: "הרושם הוא שישראל קרבה לרגע שבו הפרסומאי ראובן אדלר, אייל ארד ומוטי מורל יקבעו את סדר היום הלאומי שלנו ולא הפוליטיקאים אותם הם אמורים לשרת"². התפתחותם של יועצי הפרסום הפוליטי, כמי שהחליפו את המפלגות כמנגנוני תיווך בין המנהיגות לציבור, זוכה לדיון נרחב במחקר האקדמי בארץ ובעולם. במקביל צומחת גם ספרות פופולארית המתארת את המתרחש מאחורי הקלעים של תעשיית התעמולה ובכלל זה ספרו של הפרסומאי דוד פוגל "חרא של פרסום". פוגל כורך בנשימה אחת את שיווקם של אהוד אולמרט, סובארו, יוסי שריד, בנק המזרחי, חיים רמון, בזק, דן מרידור (קמפיין שלא עלה) וכו'. הוויכוח אם ניתן לשווק פוליטיקאים באותו אופן שמשווקים דאודורנטים הוא עתיק יומין. כבר בשנות ה-80 קבע אורי סלע, הפרסומאי של הליכוד: "ההבדלים בין מפלגה למשחת שיניים הולך ומצטמצם בישראל ככל שמצעים ותוכניות הולכים ונעשים טפלים ומסולקים למחסן הגרוטאות של התאטרון

3. אורי סלע (1981), "האם חש הבדל בין פרסום מפלגה לפרסום משחת שיניים?" אותות, 36, ת"א.

1. ארי שביט, "אני אפנה 60 אלף מתחילים", מוסף הארץ 1.10.06.
2. עוזי בניזמן, "תחרות קטטוס הזהב", הארץ 23.2.06.

יחסו האמביוולנטי של "אליל" הכותבות העבריות י"ל גורדון, שניהל עם רבות מהן מעמדת ה"כוכב" ומורה הדרך דיאלוג שכולו עידוד, שלא נעדר ממנו חשש לאיבוד "נשיותן" של הקולגות הטרויות. שלא לדבר על עיתונאי ומבקר שנון כדוד פרישמן, שלא היסס לאתר ולגנות תכונות "נשיות" בכתיבה העברית.

במאמרה בקשר 28 ("נשים בעתונות העברית – ההתחלות") התוותה נורית גוברין קווים אפשריים למחקר היסטורי על הנשים בעיתונות העברית. עכשיו, כשהקסטים מוצאים מאלמוניותם היחסית, בזכות ספרים כמו זה שלפנינו, אולי הגיע הזמן להרים את הכפפה.

גדעון קרן

שיח הגמוני ושיח שוליים

ניצה אראל, בלי מורא, בלי משוא פנים, אורי אבנרי והעולם הזה. הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 2006, 378 עמ'

בארבע מילים אלה המופיעות בכותרת מסכמת ניצה אראל את שני הפנים של השבועון העולם הזה בעריכתו של אורי אבנרי לאורך ארבעה עשורים מלאים – מ-1950 עד 1990. שכן, למי שאינו זוכר, נזכיר כי לשבועונו של אבנרי היו שני שערים מנוגדים ואף מרוחקים זה מזה למרות שביניהם הפרידו רק כמה עשרות עמודים: השער הקדמי חברתי/פוליטי/צבאי ובמילה אחת – רציני; והשער האחורי – הקל/הקליל/הפיקנטיל/ולעתים אף הפורנוגרפי.

אין ספק שהעולם הזה תחת שרביטו של אבנרי היה תופעה ייחודית בעיתונות הישראלית. אבנרי ראה עצמו כלוחם קוראשון בחזית החברה והפוליטיקה הישראלית, וכן בכל הקשור לעתידה והשתלבותה של ישראל ב'מרחב' – כפי שכינה את המזרח התיכון. הוא היה מראשית עבודתו נביא השלום והציע להקים 'מטכ"ל לבן' שיעסוק בשלום ולא במלחמה. דבר לא עמד בדרכו במאבקיו להשגת יעדיו, ואראל עומדת עליהם אחד לאחד. דומה שבראייה לאחור הוא יכול להיות מרוצה. חלק לא מבוטל מתחזיותיו החיוביות והשליליות התממש.

אורי אבנרי ירה את תחמושתו לכל עבר – לעבר הממסד בראשות בן-גוריון, 'שלטון החושך' של השב"כ, ה'ירחמיאלים' – כפי שכינה את העסקנים המזדקנים שהקימו את המדינה, ולא פחות מכל אלה – הוא תקף את רובה של העיתונות הישראלית שנואת נפשו, משום שלרוב התעלמה מגילויי העולם הזה. זו החזירה לו בבליסטראות משלה.

ההתקפות האלה יצרו לאבנרי דימוי, שהתקבע והתעצם עם השנים, של 'איש ריב' (הגדרה שלו) ו'הילד הרע', שהכול פסול ושלילי בעיניו – בוודאי כל מה שהממשלה והממסד עושים. ניצה אראל מוכיחה שהתמונה הזו אינה מדויקת והיו תקופות שאבנרי הצטרף, למשל, למצדדים בפעולות התגמול של צה"ל ולמבצע סיני. מי היה מאמין שאורי אבנרי כתב בגיליון הראשון שלאחר המבצע: 'המערכה נשארה נקיה והנשק העברי היה טהור... כל מי שהיה בעזה בשעות הראשונות אחרי הכיבוש היה מוכרח להתרשם מגישתו

ראשוני זה של כתיבי 25 מחלוצות הכותבות בתנועת ההשכלה העברית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה במרכז אירופה ובמזרחה. שני העורכים הוסיפו לקובץ הקדמה מעניינת ומפורטת, שבה "מושך", מדרך הטבע, כל אחד לתחומו, ש. פינר לחקר הנאורות וההשכלה וטכהן לחקר המגדר – והקורא יוצא נשכר. גם החוקר והמתעניין בתולדות העיתונאות והתקשורת יוכל לדלות כאן חומרים חשובים.

הקובץ בנוי על-פי חלוקה לז'אנרים ספרותיים. לענייננו חשוב החלק השני (מתוך שלושה) הכולל "מאמרים ומכתבים גלויים בעיתונות". אך גם המכתבים הפרטיים (במקורם) שלוקטו בחלק הראשון נחוצים להבנת התהליכים שהביאו להוצאתו לאור של פרי מלאכתן הקשה של נשים, צעירות ואפילו צעירות מאד ברובן, דוברות וכותבות עברית, מתוך ובתוך סביבתן האוהדת, החשדנית או העוינת. למרות הדמוקרטיזציה התיאורטית של הידע, כולל זה של לשון הקודש, לאורך קיומה של החברה היהודית, נמנעה, בדרך כלל, בפועל הגישה אל הספרות הקנונית בעברית מן הנשים. הגל השני של ההשכלה העברית באירופה "הוציא אותן מן הארון". שלב ראשון בתהליך היה פרסומם המאוחר של מכתבים פרטיים אשר נשלחו אל ידידים וקרובי משפחה, או לאנשי ציבור ו'פטרונים' למיניהם ושהוכיחו, כי העברית של המחברות אינה נופלת מזו של הגברים המשכילים, בעלי המונופול על הפרסום. דורשי טובתן של הכותבות הביאו מכתבים אלה לפרסום בכתיבה העברית, והעורך שהשתכנע צירף בדרך כלל חוות-דעת מעודדת ומתפעלת מעצם גילוייה וקיומה של "עלמה כותבת בשפת-עבר". בשלב השני, זה של מעבר מהספרות הציבורית לציבורית, הפכו המכתבים ל"מכתבים גלויים" ששוגרו למערכות העיתונים ועמם באו גם מסות פובליציסטיות וכתבות חדשותיות ראשונות.

המכתב הראשון, פרי עטה של כותבת, הוא זה של ינטה וולרנר מלבוב (כוכבי יצחק, 1853). המאמר הראשון שנכתב עבור עיתון עברי ע"י סופרת ממין נקבה הוא זה של מרים מרקל-מוזסון (המגיד, 1863) העוסק צורך להקים בית-ספר לנערות בעיירה סובאלק. מרקל-מוזסון היא, למעשה, כתבת החזרות העברית הראשונה ששיגרה להמליץ כתבות מוינה, כמו זו על הפרעות בהונגריה ביוני 1887.

המחברים מבחינים בשני מוקדים אידיאולוגיים בפובליציסטיקה של נשות ההשכלה. מאמרים העוסקים באידיאולוגיה המשכילית בכלל ואלה העוסקים בבעיות המיוחדות לנשים (הבולטת בין הפמיניסטיות הללו, גם בכישרון הכתיבה, היא, בלי ספק טויבה סגל). חוקרי התקשורת ירצו, יש להניח, לבדוק, יותר מקרוב את נושאי הכתיבה העיתונאית הנשית, באילו נושאים היא עשויה הייתה להוות תחליף לזו של הגברים ואת מאפייניה המקצועיים והטכסטואליים כאחד.

הבעייתיות ביחסם של המשכילים הגברים לנשים הכותבות אינה רחוקה מזו שבהתייחסותם של עיתונאים בימינו לעמיתותיהם למקצוע: עידוד מתחייב מצד אחד, ומן הצד השני חשש ל"זילות" המקצוע (גם מהבחינה הממשית מאד של השכר, למשל...). אנשי ההשכלה העברית חששו, כי ריבוי הכותבות ידביק למקצוע החלוצי שבחרו בו, על הסיכונים שבאידיאולוגיה שאותה ביקשו לבטא, תווית של "מקצוע נשי", בעיקר בפי המתנגדים מכוחות הריאקציה. מכאן

המוקדמות של העולם הזה (עד 1967). עשרים ושלוש שנותיו האחרונות מתוארות בקצרה וגם ההסבר של אראל, שסגירתו נבעה מכך שניצחונם של אבנרי ועיתונו במאבק על הסגנון העיתונאי "ייתרה למעשה את קיומו" – אינו משכנע.

במחשבה שנייה, קשה לקבל את ראייתה של ניצה אראל שבעולם הזה התקיים דו-קיום בין 'שיח הגמוני לשיח שוליים'. נכון יותר יהיה לכתוב לגבי החצי הראשון של המשואה: 'שיח חברתי-פוליטי', שכן למרות כל מאמציו וארבעים שנה של עבודה עיתונאית מפוארת ממש – אורי אבנרי לא זכה להגמוניה כלשהי. ואולי הוא חש טוב יותר בלעדיה.

מרדכי נאור

ביטחון, תקשורת והיפר מציאות

אורי לבל (עורך), *ביטחון ותקשורת – דינמיקה של יחסים*, מכון בן-גוריון והוצאת אוניברסיטת בן-גוריון, 2005, 410 עמ'

החל מסוף שנות ה-70 החל להסתמן בעולם המערבי שינוי בעל משמעות מרחיקת לכת. את מקומה של הכלכלה הליברלית המתונה הנשענת על מדינת לאום והמקיימת מדיניות רווחה, תפסה בהדרגה גישה כלכלית ניאוליברלית שהשתחררה מאחיזתה המגבילה של מדינת הלאום ותפקדה במסגרת שוק פתוח ותחרותי במרחב הגלובאלי. מדיניות זו הובילה בהדרגה להחלשת מדינת הלאום באמצעות תהליכי הפרטה נרחבים, לפירוק מדינת הרווחה וליצירת סביבה כלכלית ותרבותית גלובאלית הנשלטת על ידי תאגידי על. שינוי זה אובחן יותר ויותר כשינוי היסטורי עמוק המסמן את סוף העידן המודרני והמעבר לעידן חדש, פוסט מודרני¹.

כבר בסוף שנות ה-70 כתב הפילוסוף הצרפתי ז'ן פרנסואה ליוטר בספרו "המצב הפוסט מודרני" על מגמת התמוטטות סיפורי-העל המלכדים ויצירת חברה חדשה העוברת תהליכי התפרקות מהאתוסים והמיתוסים שהגדירו בעבר את זהותה והקנו לה משמעות. במקביל הודגשה חשיבותן של מערכות תקשורת המון שכוון הטכנולוגי והשפעתן על חיי יום-יום הלכה והתעצמה. בראשית המאה ה-21 הפכה התקשורת לפחות תלויה בכוחה של מדינת הלאום ויותר תלויה בכוחם של תאגידי על כלכליים בעלי אוריינטציה גלובלית².

שינוי יחסי כוחות זה מעורר את השאלה מי שולט היום במרחב הרפרזנטציות התקשורתיות, קרי באוסף הדימויים והייצוגים של המציאות הנבנה באמצעות המגוון העצום של אמצעי תקשורת המון: שידורי רדיו, טלוויזיה וקולנוע, עיתונות כתובה, אינטרנט, וטלפון סלולארי, מצלמות דיגיטאליות ונגני מ.פ. 3.41. האם למדינת הלאום יש עדיין כוח לעצב ולהשפיע על המרחב התקשורתית, או אולי הוא כושלת לנוכח גידול עוצמת שחקנים חדשים מארגוני טרור ועד תאגידי בינלאומיים.

שאלה זו עומדת במרכז הספר "ביטחון ותקשורת – דינמיקה של

ההומנית הטבעית של החייל הקרבי הפשוט, שלא גילה שום סימנים של אכזריות, ואף לא של שמחה לאידם של בני המקום. היתה זאת עדות חותכת לבריאותו היסודית של העם הזה" (עמ' 87).

ודוגמה נוספת: את ארגון פת"ח כינה בתחילת פעילותו נגד ישראל בשנות ה-60 'ארגון טרור מחחרר מלחמה'. לאחר מכן שינה את דעתו עליו.

אראל משרטטת בהרחבה את דמותו של אבנרי, שהעיתונאות משמשת לו מסוע לתפיסותיו המדיניות. הוא בנה מודל של ישראל המשתלבת ב'מרחב' ויצא לשווקו ברחבי העולם, קודם כול משום שכאן לא היו לו שומעים רבים. את עצמו ראה יותר כמנהיג פוליטי מאשר כעורך שבועון.

השער האחורי, בו הובאו פרטים ובעיקר תמונות מחיי הבוהמה, השערוריות החברתיות ולא מעט צילומי-עירום – משך הרבה תשומת-לב, ולא מעט ביקורת. אליו נוסף מדור הרכילות 'רחל המרחלת' שנחשב לפרוע, אם כי בממדי ימינו הוא ייראה בוודאי תמים. אורי אבנרי סבר, ששני שערי העיתון – למרות הניגוד הגדול ביניהם – משלימים זה את זה. מבקריו נתלו בשער האחורי כדי להוכיח את אירציותו של העולם הזה ואף את הסכנות הטמונות בו.

לצד קוראים מסורים, שהעיתון הרחיב את הכתיבה על נאמנותם, היו לאבנרי ולעיתונו לא מעט מבקרים. הם ציינו בין השאר את הפער בין האמינות שעליה הייתה גאותו של אבנרי לבין המציאות המודפסת. אראל כותבת, כי אף עיתונאים שעבדו בשבועון 'סדקו' לאחר שנים את הדימוי בדבר אמינותו'. כך עשו אלי תבור ונורית גרץ, שלדבריה 'כל העיתונאים בשבועון עיוותו, המציאו סיפורים שלא היו ולא נבראו, והתייחסו באי-הגינות למרואיינים'. מתברר גם שהעיתון חטא בחטא קדמון שהיה מקובל בימים ההם בלא-מעט עיתונים (ואולי גם בימינו?): פירוק מכתבים למערכת על-ידי עובדי המערכת, לרבות אבנרי עצמו (עמ' 303-304).

ביקורת מסוג אחר הייתה נגד הוולגריזציה והאמריקניזציה, לרבות פולחן הכוכבים והידוענים, שהכניס העיתון לתרבות הישראלית ועל עידוד תרבות הצריכה בעמודים האחרונים של כמעט כל אחד מהגיליונות. זאת, לצד ביקורת חברתית נוקבת בעמודים הפותחים.

עובדות אלה והביקורת על העולם הזה אינן צריכות להפחית מייחודו ומתרומתו של השבועון. הוא היה, במידה רבה, סיפור הצלחה. היה לו גם מעמד מרכזי בעיני קוראים צעירים רבים, ואין ספק שהשפיע על התפתחות העיתונות הישראלית, שהרי חלק גדול מכתבי העיתון ומשתתפיו, עבר לעיתונים אחרים ולקח איתו שיטות עבודה, מסגרות ואפילו את השפה הייחודית לשבועון.

האם הצליח באמת? התשובה מורכבת. מבחינה עיתונאית אין ספק שהישגיו של אורי אבנרי מרובים, ויש להתפלא על כך שעד היום לא קיבל את פרס ישראל לתקשורת. מבחינה פוליטית הייתה הצלחתו מוגבלת. מתוך עיון בגיליונות של שנות ה-60 נדמה היה שיש לאבנרי ולסגנו שלום כהן (שמאוחר יותר הסתכסך אתו) גייסות רבים, ובעת מבחן – קרי ריצה לכנסת – יעמדו השניים בראש מחנה גדול. בפועל קיבלה רשימת "העולם הזה" – כוח חדש" מנדט אחד בבחירות לכנסת השישית (1965) ושני מנדטים בבחירות לכנסת השביעית (1969).

הספר קריא ומעניין. חבל רק שרוב החומר מוקדש לשנותיו

1. פרדריק ג'יימסון, פוסטמודרניזם, או ההיגיון התרבותי של הקפיטליזם המאוחר, רסלינג, 2002.
2. ז'אן-פרנסואה ליוטר, המצב הפוסטמודרני, הקיבוץ המאוחד, 1999.

מציג במאמר שלושה דגמים ליחסי מדינה/ צבא עם התקשורת: א' – הפוליטיקה שולטת בתקשורת (מודל אוטוריטארי/ טוטאליטארי אולם ניתן למצוא אותו גם במדינות דמוקרטיות כמו ישראל בשנות ה-50-60) ב' – התקשורת מושפעת מדעת קהל. היא עובדת על פי עקרונות השוק. המערכת הפוליטית/ צבאית עוסקת רק בשמירת סדר (מתן רישיונות). ג' – מודל ביניים – המדינה לא שולטת בתקשורת אבל קובעת את כללי המשחק. מצב וויסות.

היסטורית מראה המחבר שמודל א' שליט עד שנות ה-80, בשנות ה-80-90 עוברים יחסי מדינה/ צבא-תקשורת למודל ג' והחל מסוף שנות ה-90, עם התבססות הכלכלה הניאו-ליברלית בישראל, שליט מודל ב'. אולם דרוון סבור שציר ההתפתחות אינו חד סטרי, שכן במצבי סכנה וחרדה קולקטיבית, כמו במלחמת המפרץ הראשונה או לאחר הליניץ' ברמאללה ב-2001, נטתה התקשורת לחזור ולקבל את מרות המדינה במסגרת מודל א'. כאמור חבל שספר זה לא כלל התייחסות למלחמת לבנון השנייה, שבמהלכה בלטה העובדה שהתקשורת חזרה למודל ב'.

הניסיון לבנות מודל תיאוריטי על בסיס ציר התפתחותי דיאכרוני מאפיין גם את מאמרים של חוקרי התקשורת הלל נוסק ויחיאל לימור. הם מגדירים 3 מודלים של יחסי מדינה/צבא-תקשורת, מציינים אותם על ציר התפתחותי ומנסים להגדיר בסוף המאמר דגם חדש ליחסי צבא/תקשורת המתאים לעולם הפוסט-מודרני של המאה ה-21. הנחת היסוד שלהם היא שהצבא מעוניין לעצב סדרת רפרזנטציות שיקנו לגיטימציה לקיומו, יעוררו תמיכה ציבורית במדיניותו ובחיזוק עוצמתו, ויחזקו את האתוס הצבאי ואת המוראל. מטרות אלו ממומשות בשלב א' – (מחצית ראשונה של המאה ה-20) באופן וולונטרי לאחר שהתקשורת מתגייסת מרצון לשרות מערכת הביטחון. בשלב השני, שנות ה-60, נוצרת יריבות בין צבא לתקשורת (מלחמת וייטנאם). התקשורת מעצבת על בסיס סדר יום משלה את מערך הרפרזנטציות של המלחמה. שלב ג', החל משנות ה-90 (מלחמת המפרץ הראשונה) חוזר הצבא ומעצב את עולם הרפרזנטציות של המלחמה תוך שהוא מרחיק את התקשורת הלא רצויה מזירת הקרב ומקרב תקשורת המוכנה לקבל את מרותו. בישראל רואים המחברים תהליך התפתחות דומה, כאשר עד 1973 התקשורת מקבלת מרות הצבא. מ-1973 ועד שנת 2000 התקשורת הופכת בהדרגה לביקורתית, אבל בעיתות משבר משתפת פעולה. מגמה זו רק מתחזקת החל משנת 2000. בסך הכול נוסק ולימור מודעים לשינוי ההיסטורי-תרבותי-כלכלי המתחולל מאז שנות ה-90. הם מראים כיצד מצד אחד השתנתה מערכת התקשורת (ביזור ערוצים, שידורי און-ליין, חזרפת תחרות כלכלית, שחיקת זהות לאומית, לצד האצת מהירות השידור, התיישנות מהירה של מידע, חיזוק הממד הבידורי והסנסציוני של התקשורת ושחיקת האתיקה העיתונאית). מצד שני, מצביעים המחברים על שינוי פני הצבא וניסיון לעצבו על בסיס קריטריונים כלכליים ניאו-ליברליים (צבא מקצועי ולא צבא העם). במאה ה-21, מעריכים המחברים, צריך הצבא לקחת בחשבון שלא תמיד יוכל לפעול במרחב סגור ונשלט תקשורתית, אלא במרחב פתוח, שבו קשה לו לשלוט על עיצוב מערך הרפרזנטציות הרצוי לו. לפיכך נדרש הצבא להפעיל דפוסי יחסים שונים עם התקשורת בהתאם לסוג הצבא המשתתף (צבא מקצועי או צבא עם), סוג התקשורת (מקומית, עולמית) סוג הלחימה (טוטאלית,

יחסים", שיצא לאחורונה בהוצאת אוניברסיטת בן-גוריון ובעריכת אורי לבל. ספר זה בוחן כיצד מנסה מערכת הביטחון הישראלית מאז שנות ה-90 לשלוט במרחב התקשורת ולעצב אותו לנוכח מערכת תקשורת מקומית ובינלאומית, שלה סדר יום שונה ואינטרסים פוליטיים וכלכליים אחרים.

כבר ב-1992, כותב אורי לבל במבוא לספר, החליט הרמטכ"ל לאחר תאונת האימונים שהסתיימה במוותם של חמישה אנשי סירת מטכ"ל שאין עליו לפנות תחילה למדור נפגעים ולא למטכ"ל כדי שתחקור את האירוע, אלא לצנזור ולדובר. כבר אז הבין בעצם הרמטכ"ל שבשלב הראשון פחות חשוב לבחון את מה שהתרחש בפועל במציאות, פחות חשוב לבדוק את סיבת התקלה ולתקן את הדרוש תיקון. חשוב יותר לשלוט במרחב הרפרזנטציות התקשורתיות. חשוב יותר להשתמש בצנזור כדי להסתיר מצד אחד מידע על אודות המציאות ומצד שני להשתמש בדובר כדי ליצור סיפור אחר, אלטרנטיבי. כך אפוא ב-1992 הבין הרמטכ"ל שבעידן הפוסט-מודרני החדש חשובה יותר הפעילות הסמיוטית של יצירת דימויים על הפעילות הפיזית של תיקון בפועל של כשלים.

הספר בעריכתו של אורי לבל כולל בסך-הכול 15 מאמרים. חלקם תיאורטיים וחלקם יישומיים הבוחנים את טיב היחסים שבין מוסדות ביטחון למוסדות תקשורת מאז תחילת שנות ה-90. חבל רק שעריכת הספר הסתיימה לפני פרוץ מלחמת לבנון השנייה, אחת המלחמות היותר פוסט-מודרניות בתולדות ישראל, שיכלה לשמש אילוסטרציה מושלמת לעידן שבו הפעילות הסמיוטית של יצירת עולם דימויים שהקשר שלו למציאות מקרי בלבד, עומד במרכז עיסוקיה של מערכת הביטחון.

המדינה הוא בעל אופי אינטרדיסציפלינארי. לצד חוקרי מדע הדינה, ניתן למצוא כאן מאמרים מפרי עטם של חוקרי תקשורת, היסטוריונים, גיאוגרפים, חוקרי יחסים בינלאומיים, משפטנים וחוקרי צילום עיתונאי וקולנוע. יחד עם זאת תמוהה האבחנה שמציג אורי לבל במבוא בין "מדיה" ו"קומוניקציה" (עמ' 6). המחבר סבור משום מה שהמושג "מדיה" הוא מושג מגביל המתייחס כנראה רק לתקשורת כתובה, בעוד שהמושג "קומוניקציה" הוא בעל אופי מרחיב יותר ולכן הוא מעדיף לעשות בו שימוש בספר. האמת היא שהעורך יכול היה להמשיך להשתמש ללא חשש במונח "מדיה" מכיוון שמאז שנות ה-30 נתפס מושג זה על ידי חוקרי תרבות ותקשורת (דוגמת אסקולת פרנקפורט) כתחום רחב ומגוון הכולל לצד עיתונות, רדיו, קולנוע, כרזות, צילום סטילס וכו'. ראוי לציין שתפיסה רחבה זו השתרשה היטב במחקר המדיה הישראלית!

הספר עצמו מורכב מארבעה חלקים, כאשר הכוונה היא לבחון את יחסי מערכת הביטחון/ מערכת התקשורת תחילה ברמה התיאורטית (חלק א') ואחר כך ברמה היישומית (חלקים ב'-ד').

בחלק התיאורטי בולט מאמרו של איש מדע המדינה גדעון דרוון הבוחן דגמים פוליטיים מתחרים של יחסי ביטחון-תקשורת. דרוון

1. ראה לדוגמה, זוהר שביט (ע), תולדות הישוב, היהודי מאז העליה הראשונה – בנייתה של תרבות עברית, חלק א', ירושלים, ביאליק, 1999. בספר זה נכלל במושג מדיה, הספר והעיתון היומי והמגזיני, הרדיו, התיאטרון והמחול, הקולנוע והצילום.

שני. המקרה של דורא הוא דוגמה להמחשת סוגיית הקשר שבין השאלה באיזו מידה אירוע המוצג על המרקע יכול להיחשב אמיתי ואוטנטי, לבין השאלה עד כמה הוא מייצג את הנרטיב הרחב יותר שהוא חלק ממנו. המחברות מדגישות שסיפור שרשרת האירועים שהפכה את דורא לסמל יחד עם הראיות המצטברות על כך שמדובר בסיפור שלא קרה – כל אלה מעלים במלוא החריפות את הבעייתיות הכרוכה בשידור חדשות במהירות שיא. החלטת אמצעי התקשורת העולמית להעמיד את מוחמד דורא במרכז הבמה ולהתעלם מן הליניץ' ברמאללה, מדגישה עד כמה מעוצב עולם הדימויים התקשורתיים על ידי החלטות של ארגוני תקשורת הקשורות לתסריט הנתפר מראש והעונה לקריטריונים דרמטורגיים. על פי קריטריונים אלו צילום של ילד מת חזק פי אלף מונים מצילום של ליניץ' בחיילים.

החלק הרביעי והאחרון בספר עוסק ברפרזנטציות תקשורתיות של נושאי ביטחון באמצעי תקשורת הנתפסים על ידי העורך כיוצאי דופן: צילום סטילס (מאיר ויגודר), צילום קולנוע (ג'אד נאמן) ומצבות הנצחה (מעוז עזריהו). למעשה כלל וכלל לא ברור מדוע הוכנסו מאמרים אלו לחלק נפרד, מדוע מוקם הטכסט העוסק בקולנוע בנפרד מצילום הטלוויזיה ומדוע הופרד ניתוח הפוטו'ורנליזם מניתוח הטכסט המודפס של העיתון. כך לדוגמה ניתח מאיר ויגודר דרך צילומי סטילס שפורסמו בעיתונות היומית בארץ במהלך האינתיפדה, דימויים טראומטיים. למעשה חלק גדול מהמאמר מוקדש לניתוח צילומי המוות של מוחמד דורא ושל הליניץ' ברמאללה. לפיכך ראוי היה למקם מאמר זה לצד מאמרן של ליבס ופירסט שצוטט לעיל.

בסך-הכול מדובר בקובץ מאמרים חשוב המכסה תחום מחקר שכמעט לא טופל עד היום. המאמרים ממקמים אותנו בלב לבו של תהליך שינוי חברתי, כלכלי ותרבותי גלובלי שישיראל לוקחת בו חלק פעיל ומנסים להתמודד עם שאלת מידת השפעתה של מדינת הלאום הנחלשת על עיצוב עולם הרפרזנטציות התקשורתיות. התשובה לשאלה היא מורכבת. אמנם התקשורת הישראלית והעולמית מצליחה למלא תפקיד מרכזי בעיצוב תכניו של מערך הרפרזנטציות התקשורתיות העוסקות בענייני ביטחון, אבל מדינת הלאום ממשיכה גם היא למלא תפקיד פעיל, הן באמצעות שימוש במנגנוני צנזורה (שהועתק מהרשות המבצעת לרשות השופטת), הן באמצעות הפעלת איסטרטגיות מתוחכמות, כמו מדיניות העמימות הגרעינית, אולם גם כפי שמראה ג'אד נאמן, באמצעות הצלחתה להחדיר ולהפנים את סדר היום שלה ותמונת עולמה לתוך עולם התרבות והקולנוע הישראלי.

עוזי אלידע

הסנה הבורע?

דוד ויצטום, *מהדורה מיוחדת*, הוצ' כתר, י"ם, 2006, 420 עמ'.

במרכז של הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו שהתקיים ב-2005, נבחרו שתי הזכיניות של ערוץ 2 – *קשת ורשת*. באותה עת שימשתי כחבר מועצת הרשות השנייה והתברר לי, מעיון בחוברות המכרז שהגישו המועמדים, שהבחירה אינה רק בתחנות שידור, אלא במובילי תרבות לאומיים. *קשת* הגדירה את ייעודה כ"מחפשת את הישראליות כדי להפוך את הטלוויזיה לאחת החוויות המשותפות למדורת השבט

מוגבלת) ואזור הלחימה (קרוב, רחוק). גם התקשורת מצדה נדרשת להפעיל דגמים שונים של התייחסות למערכת הצבאית בהתאם לתנאים השונים.

בעידן הפוסט מודרני, מערך היחסים בין צבא לתקשורת יהיה איפה מורכב ומסובך יותר, ולפיכך כל צד יזדקק לשימוש במגוון רחב של טקטיקות ואסטרטגיות המתאימות לתנאים המשתנים כדי לשלוט על מרחב הדימויים התקשורתי.

החלק השני של הספר בוחן כיצד צורכי הביטחון מעצבים את סדר היום התקשורתי או במילים אחרות, כיצד מנגנון המדינה וצבאו למרות תהליכי הפרטה וגלובליזציה ממשיכים לעצב את מערכת הרפרזנטציות התקשורתיות. כך לדוגמה במאמר הפותח חלק זה העוסק בנפילתה ועלייתה של הצנזורה בנושאי ביטחון בישראל, סבור המחבר, המשפטן משה גנבי, שהצנזורה בענייני ביטחון כלל וכלל לא נעלמה. את מקום הצנזורה הצבאי תפסו גופים ממשלתיים אחרים ובראשם מערכת בתי המשפט המפעילה סדרת צווי איסור פרסום על עניינים ביטחוניים הנדונים בפניה. גנבי סבור שהכוח הצנזוריאלי של שופט עצום ורב מזה של צנזור צבאי. הוא מסוגל להטיל איפול מוחלט על נושאי ביטחוניים ועל החלטתו לא ניתן כמעט לערער, בניגוד להחלטת הצנזור. לצד השופטים פועל גם היועץ המשפטי לממשלה ככוח מנצח הפוגע בחופש העיתונות ובזכות הציבור לדעת.

תחום אחר בו מצליחה המדינה לכפות על התקשורת את סדר יומה ולעצב את מערך הרפרזנטציות התקשורתיות היא שאלת העמימות בנושא הגרעיני. במאמר על סודיות גרעינית ותקשורת, קובע חוקר התקשורת יואל כהן שקיים צורך לשנות את החשיבה הממסדית על ערכה של הסודיות הגרעינית. למרות זאת שום ארגון תקשורתי מרכזי לא התעמת עם הממסד הביטחוני ולא הצהיר שיסרב לתכתיבי העמימות.

למעשה, נוסף על מאמר זה ונאמר שאכן בסוף שנת 2006 הסתמן שינוי היסטורי במדיניות העמימות הגרעינית של ישראל לאחר הצהרת אולמרט בגרמניה. אולם השינוי המסתמן לא נבע מלחץ שהפעילה התקשורת על המדינה אלא מהחרפת העימות בנושא הגרעיני עם איראן.

גורם נוסף, שחשיבותו גדלה והולכת בתחילת המאה ה-21 לעיצוב מערך הדימויים התקשורתיים בנושאי ביטחון, הם ארגוני הטרור הבינלאומיים. בועז גנור בוחן נושא זה במאמר על התקשורת באסטרטגיית הטרור. המחבר מצביע על העובדה שמזה כמה עשרות שנים מכירים ארגוני טרור בחשיבות ההכוונה של סדר היום התקשורתי לצורכיהם. פיגועי טרור מכוונים להשגת סיקור מרבי בעיתונות הכתובה והאלקטרונית. למעשה בין ארגוני הטרור ומערכות התקשורת קיימים יחסי תלות הדדית. הטרוריסטים זוכים להישגים רבים בזכות החשיפה התקשורתית, בעוד שהתקשורת זוכה ברייטינג ובהעצמת הכנסות מפרסום.

החלק השלישי בספר בוחן את השאלה כיצד מערכת התקשורת מעצבת את סדר היום הביטחוני. על רקע זה בולט מאמרן של חוקרות התקשורת תמר ליבס וענת פירסט שבחנו את פתבי החוץ והתחרות על דעת הקהל הבינלאומית. המחברות בוחנות במאמר זה שני מקרי מבחן: פרשת סיקור מותו של הילד מוחמד דורא מצד אחד, ושל הליניץ' שנעשה בשני חיילי המילואים ברמאללה, מצד

שמים פתוחים, קיומם של ערוצים ישראלים מסחריים, ערוצים החדשות הבינלאומיים המשודרים גם בישראל והאינטרנט? לעיתים נדמה כי הדיון הזה, של כיצד לסגור את דלתות האורווה, מתקיים כאשר כל סוסי התקשורת כבר ברחו ממנה. כל ניסיון לקיים ערוץ מצונזר, יהפוך אותו לערוץ מיותר.

בל.

"הכרת הערך העצמית"

חנה אדוני, ענת פירסט, מחקר התקשורת והוראתה: דילמות מובנות ופתרונות משתנים, הוצאת מגנס, האוניברסיטה העברית – המכון לקומוניקציה ע"ש משפחת סמארט, ירושלים, 2006, 162 עמ'.

"השינויים הרדיקליים שחלו בסביבה התקשורתית בישראל עם ביטול המונופול של רשות השידור, הקמתם של הערוץ השני ושל ערוצים מסחריים נוספים ואימוץ הכבלים, נעשו כמעט ללא השתתפותם של חוקרי התקשורת. אמנם אפשר היה לצפות במומחים אלה מדי פעם במהדורות החדשות המוקדמות או המאוחרות (אך לא בפריים טיים!), אולם הם לא השתתפו בפועל בקביעת מדיניות התקשורת וביישומה. דוגמה אקטואלית לאי-הרלוונטיות של המחקר האקדמי עבור קובעי המדיניות בישראל היא השפעתו הדלה על הוויכוח סביב עתידו של הערוץ הראשון ונחיצותו של שידור ציבורי בחברה דמוקרטית"...

תיאור לא מעודד זה בספרן של חנה אדוני וענת פירסט, בא בסיומו של חיבור המציע לנו במפורש, למרבה הצער של מי שחקר התקשורת והוראתה בישראל קרובים ללב, אנטומיה של כישלון. כישלוננו של בית האולפנה הראשון כרונולוגית בארץ בתחום זה, שגבולותיו אינם ברורים דיים גם כיום – המחלקה לתקשורת באוניברסיטה העברית בירושלים. הכותבות מבקשות לכרוך בכישלון משוער זה גם את המחלקות והחוגים הרבים האחרים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, ובעצם גם מחוצה לה – בעולם כולו.

אדוני, פרופסור אמריטוס באוניברסיטה העברית, היא היום ראש המגמה לתקשורת במכללה האקדמית עמק יזרעאל. פירסט, בוגרת החוג בירושלים, היא דיקן בית הספר לתקשורת במכללה האקדמית נתניה. בארבעת העמודים המוקדשים בחיבורן ל"שארית ישראל" (55-58) הן עומדות על "התרומה הירושלמית לפיתוח התחום במוסדות אחרים להשכלה גבוהה", כמו, למשל, בתכניות הלימודים, במונחים הגובלים במחקר אפידמיולוגי. חמישה עמודים אחרים המוקדשים לשאר העולם (ארבעה לארה"ב ואחד לאירופה) נועדו להצביע על מקורה המשוער של המגיפה.

המודל שבחרו המחברות לביסוס תיאורן מקורו בגישות סוציולוגיות להתפתחות מדעית. אשר ל"ממד ההיסטורי", הן מציינות בפתח הדבר, הוא "הציב בפנינו, שתי חוקרות במדעי החברה, אתגרים חדשים, ובכללם שימוש במקורות שאינו תדיר במחקר החברתי". התוצאה המונחת לפנינו היא חיבור חשוב אך קצר יריעה, כשישים עמודים בלבד, כשחלקו הגדול יותר של הספר כולל את המקורות במלואם: מכתבים, פרוטוקולים של דיונים ואפילו הצעות תקציב שיש בהם, אולי, קצת פחות עניין לאיש האקדמיה הנאלץ להתמצא, לעתים קרובות מדי לצער, בניירת האוניברסיטאית, ויותר לקורא

שלנו". רשת הצהירה שהיא "מייצרת מסך שהוא הבית של כולנו שבו כל ישראלי ימצא את עצמו בכל רגע נתון". היה פעם בנק שהיה גם ידיד, והטלוויזיה שלנו היא בעצם גם משפחה, גם בית וגם חוויה לאומית. שאלה טובה היא איך הפך הסנה הבווער, שהיה פעם מדורת השבט של העם היהודי, לקופסת פלסטיק מרצדת בסלון הבית?

דוד ויצטום, עורך בכיר בערוץ 1, מתמודד עם השאלה הזו, בספרו "מהדורה מיוחדת", העוסק בסיקור הפיגועים בידי הטלוויזיה. גם מנקודת מבטו אין המדובר רק באמצעי תקשורת המספק מידע לציבור כמו העיתונים, אלא באייקון תרבותי. "כיצד" – הוא שואל – "שינוי מהדורות המיוחדות בטלוויזיה את אורחות החיים, את החברה והתרבות?" עד כדי כך.

תפקיד האח הגדול של החברה הישראלית, שנטלו על כתפיהם ראשי הטלוויזיה, יוצר לעיתים גם סיטואציות מגוחכות. ויצטום מביא בספרו (עמ' 63) את הדילמה שבפניה ניצב מנכ"ל טלעד, עוזי פלד, בעת פיגוע בירושלים במרס 2003. באותה עת ממש, כשהגיעו הידיעות הראשונות על הפיגוע, שודר בערוץ 2 משחק כדורגל מליגת העל. מה צריכה הייתה לעשות מדורת השבט של מדינת ישראל? אולי השבט רוצה דווקא לראות את הכדורגל ולא את הפיגוע? פלד מצא פתרון מקורי: הוא פיצל את המסך לשניים ושירר את שתי ההתרחשויות בו זמנית, והוסיף עוד קיסם למדורת הוויכוח בנושא זה.

שאלה אחרת שמעלה ויצטום היא אם אין הטלוויזיה מגזימה בהיקף ובפירוט שבהם נסקרים פיגועים גם כשהפרטים המדויקים אינם ידועים עדיין. לדוגמה הוא מביא כתבה של משה נוסבאום, כתב המשטרה של ערוץ 2, המדווח לציבור כי "עדיין לא ידוע באיזה מקום באוטובוס התפוצץ המחבל וכי עדיין לא ידוע מה גודל המטען וכי עדיין לא ידוע כמה זמן לאחר שעלה המחבל לאוטובוס הוא התפוצץ" (עמ' 56). הכתבים מפטפטים את עצמם לדעת, רק משום שהם ציבים לפרנס כל העת את השידור הישיר.

קושיה נוספת הניצבת בפני ראשי מהדורות החדשות היא אם המהדורות המיוחדות אינן משרתות בעצם את יעדיהם של מבצעי הפיגועים. "זוהי סימביוזה מסוכנת בין טרוריסטים תאבי הכרה וחשיפה לבין תקשורת רדופת רייטינג ולהוטה אחרי המחזות האלימים והמרתקים שמפיק הטרור המודרני". הוא מצטט את דבריו של גבי וימן (עמ' 51). כל השיקולים האלה על צנזורה עצמית, פטריוטיות, שמירה על מוראל הציבור ומניעת סיוע לאויב, עלו ביתר שאת במלחמת לבנון השנייה, שהתקיימה לאחר שספרו של ויצטום יצא לאור. האם יש לשדר את הופעותיו של השייך נסראללה, מנהיג החיזבאללה, בשידור ישיר? האם יש לשדר את נפילות הקטיושות בזמן אמיתי? האם יש לעסוק במחדלי הצבא בעת שהחיילים מצויים עדיין בעיצומה של מלחמה?

דוד ויצטום מעניק לקוראים בספרו מבט מקיף ומפורט ביותר על שיקולי עריכה, קודים לשוניים, שיקולים ציבוריים וערכים תרבותיים בסיקור פיגועי הטרור. "האם בסופו של דבר אנו חוזרים – אם באמצעות הסרטים העלילתיים, התיעודיים ומשדרי הטלוויזיה גם יחד – לאותה הנקודה: אל טופס האישור שאנו מבקשים לערכים החברתיים והמוסריים שבמרכז הקהילה שלנו?" – הוא שואל (עמ' 38). האם ניתן בכלל לנסח קוד התנהלות תקשורתי כזה בעידן של

תולדותיהן (מה שמנסה לעשות כתביעת זה בעידודם של מוסדות רבים יותר ויותר של לימודי תקשורת ותחומים אקדמיים אחרים בישראל). "כמה מן האנשים שעסקו בנושא זה עזבו את המכון", אומרות המחברות לאקוניתי, "ועל אף מאמצים חוזרים ונשנים לפתח אותו, הדבר לא צלח". מכל מקום, יש, לדעתי, מן החיפזון, בלשון המעטה, בקביעה כי דווקא "נטייתו להציג קו שמרני שנתר ציוני ומגויס גם בשנים האחרונות", היא שפגעה בגידול האפשרי ביקורתו של תחום התקשורת ב"שדה" האקדמי בישראל. המחברות מותחות גם ביקורת על בחירת "הפשרה הפלורליסטית" הנובעת, לדעתן, מעייפות אינטלקטואלית.

ניתן, עם זאת, לשער שאילו בחרו המחברות במודל כלשהו של היסטוריה מוסדית לצורך ניתוחן, לא היה נגרע ממנו חלקה של אוכלוסיה די משמעותית: הסטודנטים הממלאים היום את המחלקות לתקשורת העולות על גדותיהן ונפתחות חדשות לבקרים. מה הם מחפשים שם (ומה הם מוצאים)?

במבוא לחיבור מצוטט טיעונו של ג'יימס קרי בזכות העיון בהיסטוריה של המחקר העוסק בתקשורת המונים. לטענתו (בתרגום המחברות), "הדיון בהיסטוריה של התחום מייצר את הכרת הערך העצמית החוזרת ונוצרת באופן רב פעמי ומתמשך, ואת הנרטיב המשרת שתי מטרות בו בזמן: מתן לגיטימציה ומיקוד על תקשורת ההמונים המאפיינת את המאה העשרים, והענקת הכוונה וסטאטוס אינטלקטואלי לאנשי המחקר וההוראה של תקשורת".

אם הצליח החיבור, למרות מסקנותיו האובייקטיביות העגומות, לייצר מחדש ולו מעט מהכרת הערך העצמית של שוכני בית האולפנה של ירושלים, הרי שלא נכתב לשווא. אשר להענקת הכוונה לשאר העושים במלאכה בפרובינציות הישראליות, בדרך לסטאטוס אינטלקטואלי מתחייב, כדאי אולי להשאיר אותה, בשלב הזה, לזמתם ולשיקול דעתם של האחרונים. איך אומרים ההיסטוריונים? ימים יגידו.

ג.ק.

ההדיוט שיכול ללמוד על יחסן המפתיע, לפעמים, של הרשויות האקדמיות לסוגיית לימודי התקשורת בישראל, למשל מן ההיבט הגיאוגרפי (אמצעי תקשורת אלקטרוניים – בירושלים, עיתונאות – רק בתל-אביב...).

קוצר היריעה מעניק להקשר התיאורטי כעשרים עמודים. הדילמות הנדונות בו הן זו של בחינת השילוב של המחקר העיוני עם הכשרה מקצועית בתקשורת, וזו של התווית הגבולות הדיסציפלינריים של התחום. כארבעים עמודים נותרו לגרעין ההיסטורי, שכותרתו: "התפתחות מחקר התקשורת והוראתה בישראל", אך תוכנו הכמעט בלעדי הוא תולדות המכון והמחלקה לתקשורת באוניברסיטה העברית. המחברות מבחינות בין שלשה עידנים בסאגה הירושלמית:

– "בין קולומביה לירושלים (1965-1978)" – כלומר מבואו של "קולומבוס": פרופ' אליהו כ"ץ, שגילה לנו את מחקר התקשורת באמריקה ואת הגישה הפונקציונלית שהוא מאבותיה הבולטים. פרופ' כ"ץ הניח במקביל את היסודות, עם פרופ' א. ל. גוטמן, למכון למחקר חברתי שימושי, ומעל לכול היה מייסדה ומנהלה הראשון של הטלוויזיה הישראלית – שהמונופול שלה, כמו זה של המכון הירושלמי בתחומו, נמשך שנים רבות.

– "ההתבססות וההתרחבות (1978-1992)" (כולל הקמת מכון סמארט, יוזם המחקר).

– "הפשרה הפלורליסטית" (1993 ואילך), כלומר תוצאת צירופם למחלקה, בתום מאבק סוער, כך אנו למדים, של אנשי הבלשנות, חקר השיח ושאר לימודי תרבות, ש"שינו", כך קובעות המחברות, "את אופייה האקדמי"; ופתיחתם, דווקא על רקע זה, של הלימודים לתואר ראשון.

למרות הגודש המרשים של השמות המוזכרים והמצוטטים, המחלקה לתקשורת בירושלים מונה היום, על פי המסופר, חמישה אנשי סגל קבועים ושישה ארעיים. המחברות מצביעות על האכזבה ממספרם של "עיתונאים בעלי מוניטין" בוגרי החוג, ש"הם עדיין מיעוט קטן בקרב העיתונאים". ההתנערות, מרצון או מאונס, מ"מכוונות" פרופסיונאלית – ברורה למדי מסקירת תולדות החוג ועמה מכל מה שקשור בחקר העיתונות והתקשורת בישראל וביהדות, כולל לימוד